

Ivica PULJIĆ

NEPOZNATE I NEDOVOLJNO POZNATE NEKROPOLE, STEĆCI I NATPISI S NEUMSKOGA PODRUČJA

Na užem neumskom području postoji više nekropola i pojedinačnih srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika. Neke od njih ne nalazimo registrirane u edicijama koje se bave registriranjem i katalogizacijom navedenih kulturnih spomenika.¹ Osobitu vrijednost predstavlja nekoliko novih, javnosti nepoznatih, natpisa koje također ne nalazimo u objavljenim zbirkama naših srednjovjekovnih natpisa.²

Ključne riječi: stećci, nekropole, hrvatski cirilski natpisi, bosanica, Neum, Brestica, Dračevice, Vranjevo Selo, Moševići, Dobrovo, Gradac, Drijen, Radetići, Podžablje, Nikolići, Vukoslavići.

Uvodne napomene

Nekoliko godina neposredno prije Domovinskoga rata Zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa Bosne i Hercegovine iz Sarajeva proveo je detaljna sveobuhvatna istraživanja na području općine

---

¹ Usp.: Š. BEŠLAGIĆ, *Stećci, kataloško - topografski pregled* (odsad: *Stećci*), Sarajevo, 1971. Na stranama 320-324 registrirane su i kratko opisane do tada poznate nekropole na području općine Neum. *Arheološki leksikonu Bosne i Hercegovine* (odsad: *Arheološki leksikon*), tom III, Sarajevo, 1988., regija 25, donosi i neke nove spoznaje.

² M. VEGO, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine* (odsad: *Zbornik natpisa*), I-IV, natpisi iz naših krajeva I-III, Sarajevo, 1962-1964., zatim studije istog autora o novim i revidiranim natpisima, u *Glasniku Zemaljskog Muzeja* (odsad: *GZM*) objavljeni i u knjizi *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1980.

Neum.³ Ekipa je u elaboratu u pet svezaka donijela rezultate toga istraživanja i prijedloge za zaštitu istraživanih objekata i lokaliteta. Elaborat je rađen za općinske vlasti te su nove spoznaje do kojih se tijekom ovih istraživanja došlo ostale i dalje uglavnom nepoznate široj znanstvenoj publici.⁴ Međutim, i ovoj ekipi vrsnih stručnjaka s ciljanim zadatkom promakao je ipak nemali broj ito vrlo vrijednih spomenika neumske okolice. U ovom prilogu želimo skrenuti pozornost na brojne stećke pa i prave nekropole kao i na natpise koji se ne spominju kako u gore navedenim edicijama tako dobrom dijelom ni u spomenutom elaboratu. Isto tako ovaj prilog ima namjeru potaknuti istraživače različitih struka da ovdje navedene, javnosti najvećim dijelom nepoznate, spomenike kulture istraže i prezentiraju javnosti, a osobito potaknuti sve odgovorne na njihovu sanaciju i zaštitu od propadanja koje im najozbiljnije prijeti.

I. Uže neumsko područje

Brestica

Državna granica između Republike Hrvatske i Republike BiH podijelila je selo Bresticu na Hercegovačku i "Šolovsku" (dalmatinsku) Bresticu. Uza samu granicu na dalmatinskoj strani Brestice uz drevni put poviše izvora Lušac postoji poznata nekropola stećaka.⁵ Spominjemo je ovdje zato što u stijenu na hercegovačkom području nalazimo jasne dokaze da je nekima tu bio kamenolom.⁶

Na hercegovačkoj Brestici registrirane su dvije nekropole, a istraživanja iz 1988. god. upozorila su i na stećak samac pod selom (Sl. 1).

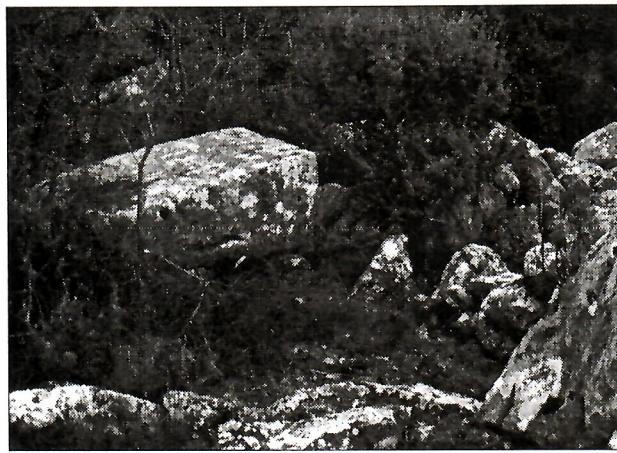
---

³ Ekipu istraživača su činili: M. Kreševljaković, S. Pudarić, S. Rakić, Z. Dragoljević, F. Mulabegović, P. Mašić, G. Uščuplić, Z. Žeravica, Đ. Odavić, T. Kazakov i Đ. Fukarek.

⁴ Elaborat u pet svezaka nosi naslov: *Kulturno-istorijsko i prirodno nasljeđe na području opštine Neum* (odsad: *Elaborat iz 1988.*). Za naš predmet je osobito važan svezak 3, *Kulturno istorijsko i prirodno nasljeđe opštine Neum, sveska 3 - Stećci*.

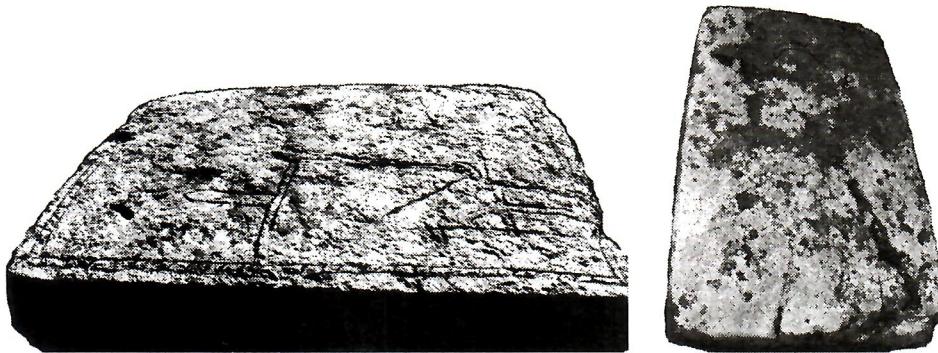
⁵ M. Vipović, *Župa Vidonje*, Split, 1993., str. 465-468. Zanimljivo je da ovu nekropolu ne nalazimo u studiji A. BENAC, "Srednjovjekovni stećci od Slivna do Čepikuća", *Analji Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 2, Dubrovnik, 1953., str. 59-83.

⁶ I. PULJIĆ, "Neum - povjesna domovina Hrvata", u: *Humski Zbornik*, I, *Neum - zavičaj i zemlja Hrvata*, Neum, 1995., str. 62.

Sl. 1.
*Brestica, stećak
samac, lokalitet
Grobište ili više
Ogradice.*

U katoličkom groblju poviše sela na Đurđevoj Glavici registrirana su četiri stećka.⁷ Jedna ploča (170 x 105) posve je utonula u tlo. Drugi je sanduk impozantne veličine (185 x 135 x 45). U cijelosti je nad zemljom. Obrastao je lišajevima, ali se lako uočavaju dijelovi štita i mača te ukrasna bordura sa sve četiri strane. Treći sanduk (190 x 120 x 45) je nad grobnicom u kojoj se kroz prokopani otvor još vidi čeljust pokojnika sa zubalom. I ova ploča je ukrašena. Postoji po Đurđevoj Glavici više kamenih gromada, jedna sliči nadgrobnoj ploči (160 x 95) a jedna oveća kamena gromada nosi tragove obrade, međutim očito nije stećak.

Sl. 2. *Ukrašeni sanduk
na Đurđevoj Glavici.*

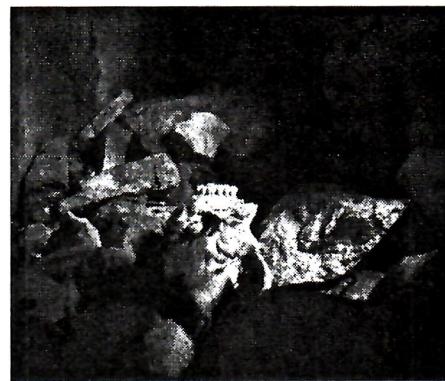
Sl. 3. *Sanduk nad
grobnicom.*

---

⁷ *Arheološki leksikon*, III (B. MARJANOVIĆ), str. 323 (25.71), pojam: Đurđeva Glavica, Brestica, Neum.

Sl. 4. *Utonula ploča na Đurđevoj Glavici.*

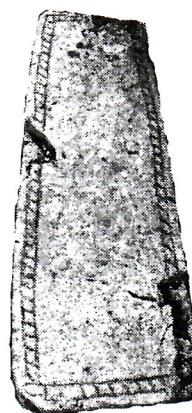
Sl. 5. *Unutrašnjost grobnice.*

Na lokalitetu Crkvina pod selom registrirani su nadgrobnići unutar ostataka suhozidne građevine.⁸ Riječ je o tri ukrašene ploče različite veličine. Na najvećoj od njih (160 x 120 x 30) jasno se uočava skoro čitav pravilno urezani križ nad čijom se poprečnom gredom s obje strane dobro vidi četverolisna rozeta. Osobito je zanimljivo postolje križa čiji su dijelovi "sazdani" tako da čine jasno uočljivu svastiku.⁹

I na drugoj ploči (148 x 85 x 20) urezan je ukrašeni križ. Osobito je zanimljiv treći uski kameni blok (142 x 50 x 20). Od ukrasa osim križa zastupljena je bordura koja se osobito dobro vidi na uskoj ploči.

Sl. 6, 7 i 8. *Nadgrobni spomenici u Crkvini (Brestica).*

⁸ Arheološki leksikon, III, (P. ANĐELIĆ), str. 321 (25.29 i 25.71), pojmovi: Crkvina, Brestica i Đurđeva Glavica. Treća ukrašena ploča nije dosad registrirana.

⁹ Usp. slično stilizirane križeve i postolja: BEŠLAGIĆ, Stećci, str. 194.

Dračevice

U groblju Donje Dračevice (sv. Mihovil) postoji nadgrobna ploča (160 x 95) ukrašena izbočenim križem na koju smo upozorili još 1995. god.¹⁰

Sl. 9.
*U zemlju
utonula ploča u
Dračevicama.*

Ploča je u cijelosti utonula u tlo među grobovima iz novijega doba te se o njoj više ništa ne može reći bez otkopavanja i istraživanja.

Spomenutu ploču ne nalazimo registriranu ni u navedenom elaboratu iz 1988. god. Nije isključeno da u spomenutom groblju postoji još koji utonuli spomenik. Dovratnici groblja, izrađeni 1908. god., kako piše na jednom od njih, možda su također izrađeni od nekoga stećka.

Kišovo - Čolopek

U sredini (otprilike) brda Konštar s južne strane poviše sela Kiševa nalazi se stećak oblika sanduk (200 x 120 x 40). Ukrasi se nikakvi ne primjećuju, iako je prilično pažljivo obrađen. Uklješten je među većim

Sl. 10.
*Stećak oblika sanduk
u brdu Konstar
na Kiševu.*

---

¹⁰ *Humski zbornik*, I, str. 62.

kamenim gromadama pa se stječe dojam da je *in situ* jer bi ga s ovoga mjeseta bilo nemoguće u nekom pravcu transportirati, a i ne postoji u blizini nekropola prema kojoj bi ga se moglo transportirati. U blizini se nalazi još jedna kamena gromada, obrađena više od polovice.

Kiševo - Zečun

Na brdu Zečun, jugozapadno od sela Kiševa, na blagom prijevoju pod samim vrhom brda postoji nekropola srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u obliku ploča kao i više dobro uočljivih označenih grobova. Zanimljivo je da je ova nekropola smještena pod samim vrhom brda. Vjerojatno je to razlog, kao i udaljenost od svih putova pa i teška pristupačnost osobito u novije vrijeme, što je nekropola ostala nepoznata javnosti sve do danas. Registrirana je u spomenutom elaboratu iz 1988. god. (u elaboratu je brdo krivo napisano kao Zečun), tamo se kaže da tu postoji "12 nadgrobnika u obliku ploče" s opaskom da je riječ o dosad nepoznatoj nekropoli.¹¹ Opisani su, s pokušajem tumačenja, također neki ukrasi s ploča, osobito jedan koji se opisuje kao dvostruko slovo **b**. Međutim, usporedba sa sličnim ukrasima u Vranjevu Selu i na Brestici pruža drugačije tumačenje. Ekipa je pohodila taj, danas vrlo teško pristupačni lokalitet, ali ga je samo registrirala, elaborat ne sadržava crteže ni skice kao što je slučaj s drugim nalazištima.

Sl. 11.
*Dio nekropole
na Zečunu,
zorno se vidi
koliko je
nekropola
ugrožena.*

¹¹ Elaborat iz 1988., III, str. 7.

Na temelju kazivanja mještana sela Kiševa i *Humski zbornik I.* donosi podatak da na području Kiševa "ima grupa stećaka, a poviše sela jedna nedovršena kamena gromada".¹²

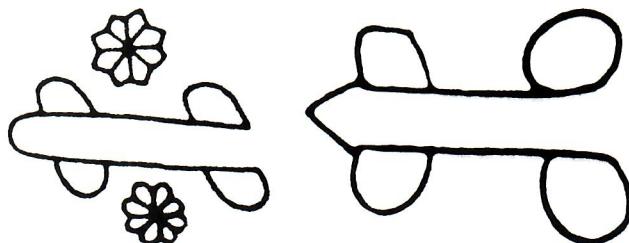
Danas je uspon na brdo Zečun vrlo zahtjevan. Opori kamenjar a osobito gusto i skoro neprohodno visoko grmlje iziskuje mnogo truda i vremena.¹³ Trud se ipak isplati. Iako je nekropola zarasla u grmlje a dijelom i utonula u humus i mahovinu, najveći dio nadgrobnika lako je uočljiv. Međutim, bez detaljnoga čišćenja terena teško je navesti i broj spomenika. Ploče su tijekom vremena pomjerane i smjer im nije ujednačen. Za sada se sa sigurnošću može reći da ih ima na širem prostoru više od 15. Jedna ploča se nalazi i pod samim vrhom brda sa zapadne strane kao i više gromada koje su možda neuspjeli primjerici.

Sl. 12. Jeden od ukrašenih stećaka na Zečunu.

Sl. 13. Djelomično otkopana ploča na Zečunu.

Sl. 14 i 15.
Ukrasi u Slivnu i
u Vranjevu Selu.

Kamenolom stećaka na Zečunu je razumljivo i morao biti, a to se i vidi, sam stjenoviti vrh brda koji se diže svega desetak metara poviše nekropole i u kome ima dokaza odvaljivanja kamenih gromada. Na vrhu

¹² *Humski Zbornik*, I, str. 62.

¹³ Brdo i nekropolu smo pohodili koncem siječnja 2007. uz pomoć Neumljana Ivice i Nine Lovrić koji su metar po metar prosijecali grmlje sve do vrha brda.

brda ima nešto pokretnoga kamenja kao i na njegovim padinama, osobito prema zapadu, što ukazuje da je tu postojala i prehistojska gomila, a možda i nekakva građevina iz kasnijih vremena.

Treba istaći da u nekropoli ima i jedan broj više ili manje očuvanih označenih grobova s kamenim pločama kod uzglavlja i nogu pokojnika. Nekropola na Zečunu i njezin okoliš iz više razloga je zanimljiv. Osobito su zanimljivi ukrasi koje nalazimo bar na tri nadgrobne ploče s motivom koga nalazimo u nedalekom Slivnu Vranjevu Selu.¹⁴

Više osoba tvrdi da postoje "grčke ploče" i na Kiševi, lokalitet Planina (Gverovića Planina ili Zelića Planina). Čak se uz grčke ploče na Planini vežu i anegdote. Teren je odviše zarastao i nismo ih još uspjeli pronaći.¹⁵ Postoje ostaci brojnih suhozidnih ostataka građevina kao i zidova.

Vranjevo Selo

Vranjevo Selo još uvijek krije veliko arheološko blago neprocjenjive vrijednosti iz raznih razdoblja prošlosti. S obzirom na srednjovjekovne spomenike valja istaći da su dijelom solidno istraženi,¹⁶ ali da je daleko veći broj ostao neistražen i nezaštićen, velik dio čak i pod zemljom.¹⁷

Sl. 16.

Dio stećka oblika ploča, duboko pod zemljom, otkriven slučajno tijekom seoskih radova. Obilje crijepa poviše njega i oko njega govori o isprepletenosti raznih povijesnih razdoblja na ovom području.

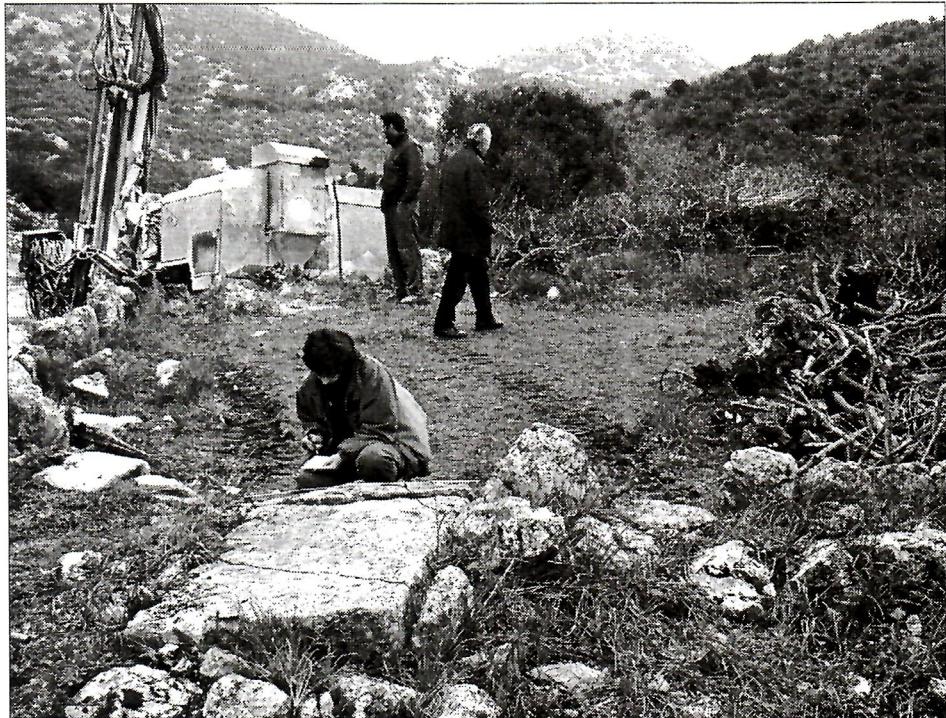
¹⁴ *Elaborat iz 1988., III, str. 7 i Tabla V.* BENAC, *nav. dj.*, str. 63 i 67.

¹⁵ Sjećaju ih se Mirko Kužić i Nikola Lovrić. Lokalitet su pomagali pretražiti Mirko Kužić, Ivica Lovrić, Nino Lovrić i Nikša Mišković - svi porijeklom s Kiševa. Anegdota glasi: "Pripovjedao netko da su sve grčke ploče stigle brodom iz Grčke", duhoviti slušatelj primjeti: "A tko ih je iznio na Gverovića Planinu?"

¹⁶ BENAC, *nav. dj.*, str. 64-69. BEŠLAGIĆ, *Stećci*, str. 323. M. VEGO, "Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine", *GZM NS*, 1960.-1961., str. 268-270. Isti autor, *Zbornik natpisa*, knjiga I, str. 42-45. Zatim osobito T. GLAVAŠ, "Nekropola knezova Nikolića u Vranjevu Selu kod Neuma", *GZM NS*, 42/43 (1987/1988), Sarajevo, 1989., str. 143-157.

¹⁷ Mještani prigodom pobijanja kolaca često naiđu na obrađeni kamen ili ploču.

Još uvijek je očuvano preko 150 srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika različitih oblika u Vranjevu Selu. Može ih se podijeliti bar u dvije skupine. Obje su u nepodnošljivo lošem stanju i svakim danom propadaju.

Sl. 17. *Vranjevo Selo - Vidića Guvno. Stećak ploča neposredno prije njegova pomicanja i uništenja.*

Ovdje nam je namjera s obzirom na Vranjevo Selo kao novu spoznaju upozoriti na nadgrobnu ploču koja je rezultirala značajnim otkrićem tijekom 2006. god. Prvi put smo je registrirali 1995. god.¹⁸ Prigodom trasiranje ceste u pravcu Stoca arheološko područje Vranjeva Sela bilo je vješto zaobiđeno; međutim, u nedavnom nastavku radova iz nerazumljivih razloga trasa je usmjerena kroz samo arheološko područje.

Županijski Zavod za zaštitu spomenika iz Mostara (Ivana Milićević i Stanislav Vukorep) izričito je skrenuo pažnju na lokalitet Vidića

---

¹⁸ *Humski zbornik*, I, str. 62. Ploča je locirana: "...u gomili pod Kosama na domak Blaca."

Guvno koje je zapravo sravnjena prethistorijska gomila na kojoj se nalazila i jedna srednjovjekovna ploča. Kako je trasa presijecala guvno, lokalitet je pohodila grupa stručnjaka iz Sarajeva te podastrla u službenoj formi rezultate svoga nalaza: ne radi se o povijesnoj ploči nego o "ulaznoj ploči na guvno"! Djelatnici mostarskoga zavoda ipak su budno pratili radove te tijekom nastupa na guvno detaljno pregledali ploču i pod njom pronašli grob. Prilikom nastavka radova na tom lokalitetu otkriveni su nalazi neprocjenjive vrijednosti iz 5. st. pr. Kr.: dvije kacige, nekoliko kopalja, veći broj fibula te specifične keramike. Ploča je uništena.

Sl. 18. Ploča uklopljena u guvno prije otkapanja. Pod njom je pronađen grob s više kostiju od skeleta.

II. Gradac i njegovo okružje

Dobrovo (Greblje, Podhumac)

Brojem i značenjem velika nekropola na lokalitetu Podhumac (Greblje) u Dobrovu već je opisana u više edicija,¹⁹ a ovdje je spominjemo zbog ploče na kojoj se uočavaju dosad neprimijećeni ostaci natpisa.²⁰ Vide se s istočne strane i ostaci oveće ruševine koju puk zove crkva.

Sl. 19. Dobrovo, ostaci natpisa na ploči (?).

Sl. 20. Konjanik na sljemenjaku.

Drijen i okružje

Na području Drijena (Gornjega i Donjega) križalo se sve do novijega vremena nekoliko važnih putnih pravaca. Najvažniji je onaj iz pravca Stoca i Hutova prema Ošlju i Stonu, poznati karavanski put soli, čiji se ostaci još uvijek dobro vide. Ovuda je prolazio od prethistorije jedan put iz pravca Neretve preko Vidonja i Graca prema Trnovici i dalje na istok, koga prate brojne gomile. Isto tako još su dobro uočljivi prijekи pješački i duži konjski putovi iz pravca Drijena prema Popovu. Vjerojatno je to razlog da je ovo područje, inače doista opori hercegovački kamenjar, posuto brojnim povijesnim ostacima iz raznih razdoblja.²¹ Osobito se ističu mnoga kućišta koja nose imena po prezimenima koja su davno nestala s ovoga područja,²² vjerojatno iz srednjega vijeka i prvih stoljeća

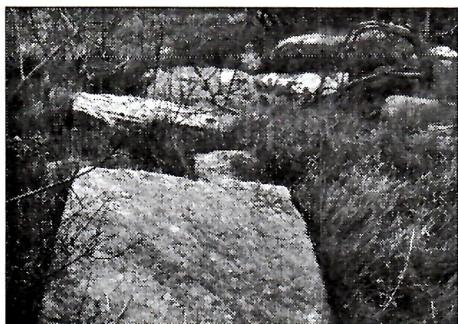
¹⁹ Elaborat iz 1988., III, 11-12. BEŠLAGIĆ, Stećci, str. 322. Arheološki leksikon, III (N. MILETIĆ), str. 327 (25.148), pojam: Greblje, Dobrovo.

²⁰ Na postojanje natpisa upozorio nas je župnik don Ante Đerek.

²¹ S izrazito velike gomile u pravcu Trnovice (obima oko 150 m) vidi se preko 30 gomila na prilično uskom području!

²² N. STOJAN (S. Vukorep), "Toponimika župe Gradac (2). Toponimi sela Gornjeg i Donje Drijena", *Vrutak*, br. 4, Hutovo, 2000., str. 11.

turskoga vremena, jer im većini ne nalazimo traga u gradačkim župskim knjigama koje su jedne od najstariji na području istočne Hercegovine.

Sl. 21. Sjeverna grupa stećaka.

Sl. 22. Srednja grupa stećaka.

Područje koje gravitira Drijenu neprirodno je podijeljeno državnom granicom što teče neposredno uza selo te su mnogi posjedi mještana u Republici Hrvatskoj. Na zaravni ispod Križevca i Zborišta, udaljenoj od Drijena oko pola kilometra a od Trnovice nekoliko kilometara, koju stotinu metara od granice u Hrvatskoj nalazi se srednjovjekovna nekropolja područja Drijena kojoj nismo našli spomena u literaturi. Riječ je o petnaestak stećaka impozantne veličine graničnih karakteristika između ploče i sanduka.²³ Neki su navučeni na već popločanu grobnicu! Podijeljeni su u četiri skupine iako čine cjelinu.²⁴ Sjeverna skupina ima najviše

Sl. 23. Sanduk s križem.

Sl. 24. Ostaci natpisa (?).

²³ Usp. BEŠLAGIĆ, Stećci, str. 75-88, osobito str. 81.

²⁴ Dimenzije sanduka i ploča su: 230 x 160 x 35; 220 x 140 x 35; 220 x 118 x 40; 220 x 105 x 30; 202 x 130 x 25; 200 x 130 x 30; 200 x 120 x 35; 200 x 125 x 30; 190 x 130 x 40; 185 x 110 x 35; 165 x 110 x 25; 120 x 60 x 30.

stećaka i smještena je unutar građevine, možda crkve. Svi su odreda obrubljeni širim ili užim bordurama. Uočavaju se štit, mač, rozeta, križ i sl. Na jednoj ploči uočavaju se urezi za koje se stječe dojam da su ostaci natpisa.

Dubravica

Na Dubravici javnosti je predstavljena nekropolja Crkvina i na brdu Bjeloje oveća grobnica s pločom.²⁵ Nije registriran oveći stećak sanduk pod samim selom (190 x 115 x 50), a također ni ploča na Klancu (170 x 55 x 25). Na oba lokaliteta možda se još krije koji nadgrobnik.

Sl. 25. Ploča na Klancu.

Sl. 26. Dubravica, sanduk.

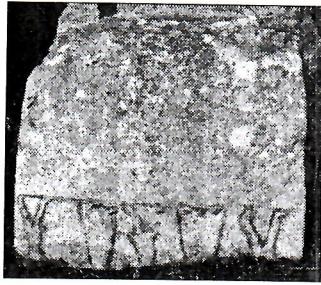
Gradac, selo

U samom selu Gracu registrirane su nekropole: Podkaporovina, Crkva, Granač greb, Dobroštik (kamenica) i Grdoman.²⁶ Na lokalitetima sigurno se krije više spomenika nego ih je registrirano. Tako u nekropoli Pod Kapinom pri prolasku mehanizacije izlaze na površinu i nove ploče. Jedna je ukrašena osobito lijepo izvedenim četverolisnim križem, a jedan od sanduka je prevrnut, krio je u zemlji poznati motiv humsko kolo ito sa sve četiri strane. Mještani tvrde da se do koje desetljeće unazad jasno uočavalo kolo i na susjednom sljemenjaku.²⁷

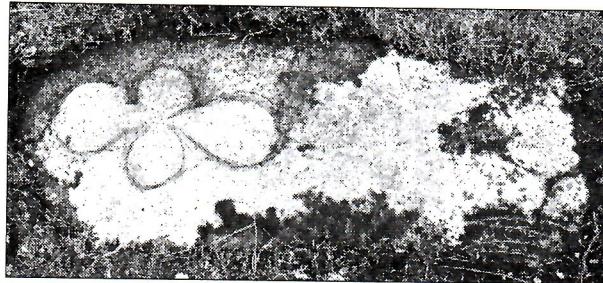
²⁵ *Arheološki leksikon*, III (N. MILETIĆ), str. 321 (25.30), pojam: Crkvina, Dubravica. BEŠLAGIĆ, Stećci, str. 322. I. MILIČEVIĆ CAPEK, *Vrutak*, 8-9, Hutovo, 2003; str. 9.

²⁶ BEŠLAGIĆ, Stećci, str. 322. *Arheološki leksikon*, III (B. MARIJAN, N. MILETIĆ), str. 325 (25.108-109, 141, 144) pojmovi: Gradac 1-4 i III (N. MILETIĆ), str. 327 (25.148). pojam: Greblje, Dobrovo.

²⁷ Na ploču na Klancu, Dubravica, i kolo Pod Kapinom ukazao je mr. Pero Pavlović.

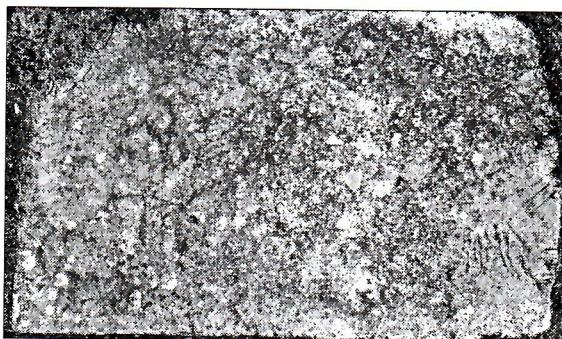
Sl. 27. Prevrnuti sanduk.

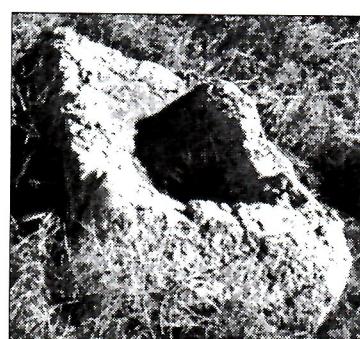
Sl. 28. Izronula ploča s križem na putu.

Moševići

U Moševićima je registrirana nekropola Nadgrebnice.²⁸ Istraživanja iz 1988. god. upozorila su da se jedna ploča nalazi na ulazu u crkvu Svih Svetih. Dimenzije su joj 150 x 90 (u razini je tla pa debljina ploče nije uočljiva) te da je i kamenica uz lokvu Vrba izdubljeni stećak;²⁹ donosimo im fotografije.

Sl. 29. Moševići, ploča na ulazu
u crkvu Svih Svetih.

Sl. 30. Moševići, kamenica
izdubljena u stećku.

Podžablje

U Podžablju, osim poznate nekropole u Broćancu, postoji impozantna grobnica (430 x 235 cm) udaljena od nekoliko desetaka metara s južne

²⁸ BEŠLAGIĆ, Stećci, str. 323. *Arheološki leksikon*, III (T. GLAVĀŠ i N. MILETIĆ), str. 331 (25.225 i 25.230), pojmovi: Moševići i Nadgrebnice, Moševići.

²⁹ Elaborat iz 1988., III, str. 8 i tabla IX.

strane ceste Neum - Stolac.³⁰ Pravo je čudio da na njezino postojanje nije nitko upozorio grupu istraživača iz 1988. god., koja je u neposrednoj blizini pregledala monumentalne gomile s druge strane ceste.³¹ Razrušena je pa se danas ne može sa sigurnošću utvrditi je li doista bila visoko samo 50 cm. Okrenuta je pravcem istok - zapad. Kamen je rustične obrade, rustičnom izgledu možda doprinose i promjene pod atmosferskim utjecajima na koje je kamen ovoga podneblja prilično osjetljiv. Na grobnici sa zapadne strane usađen je križ rustične i nepravilne izrade, koji danas leži na grobnici. Oko pola metra bilo ga je u grobnici, a metar se dizao nad njom. Nepravilnih je dimenzija, isklesan je od ploče koja je bila debela oko 15 cm. Okomita greda je prosječno široka oko 35 cm, a poprečna oko 65 cm. Predaja kaže da je podignuta u uskočkim provalama

Sl. 31. Današnji izgled grobnice u Podžablju.

---

³⁰ Nekropolu u Broćancu: BEŠLAGIĆ, *Stećci*, str. 322. *Arheološki leksikon*, III, str. 321 (25.19), B. MARIJANOVIĆ. Na grobnicu u Podžablju kao i natpis na donjoj strani križa upozorili su nas Slavko Katić i Stanislav Vukorep. Zovemo je "radno" grobnicom zbog impozantnih razmjera, a istraživanja će dokazati je li možda riječ o velikom grobu.

³¹ *Elaborat iz 1988.*, I, str. 31-33.

koje ovdje traju do u 18. st.³² dvojica uskoka su se ovdje nastanili i oženili se djevojkama iz mjesta, ali su ubijeni i tu sahranjeni. U natpisu se dosita spominju dva brata koja umriješe u jedan dan pa tradicija sadrži nešto od istine. Natpis jasno kaže da je grobnica pripadala Vukoslavićima.

Sl. 32. Lice križa na grobnici u Podžablju.

Sl. 33. Naličje križa izloženo suncu.

³² Usp. npr. S. ZLATOVIĆ, "Kronaka O. Pavla Silobadovića o četovanju u Primorju (1662.-1686.)", *Starine JAZU*, XXI/1889. Zažablje je bila vrlo česta destinacija uskočkih pohoda.

Natpis i ukrasi na donjoj strani oborenoga križa dobro su očuvani zahvaljujući tomu što je križ davno oboren na grobnicu, a onaj na strani izloženoj suncu i kiši je prilično je "izblijedio". Pa i slova su mu manja što ostavlja dojam da bar nisu pisani u isto vrijeme iako se po obliku slova vidi da ih je pisao isti klesar koji se predstavlja kao Matijaš. Pismo je tipična hrvatska cirilica - bosanica, koju susrećemo u više natpisa iz ovoga kraja od srednjega vijeka (Vranjevo Selo, Radetići, Radovčev natpis iz Zablatka u Hutovu) do prvih stoljeća pod Turcima (crkva Rođenja Marijina u Ravnom). Natpis na licu križa, izuzevši prvi redak, prilično se lako s velikom sigurnošću dade pročitati:

 Sl. 34. <i>Prijedlog čitanja natpisa s donje strane križa (bez prvog retka).</i>		<table border="0"> <tr><td>ase leže</td></tr> <tr><td>d'va b'r</td></tr> <tr><td>ata rad</td></tr> <tr><td>ivoi i r</td></tr> <tr><td>adan'</td></tr> <tr><td>i umrie</td></tr> <tr><td>oba u jeda</td></tr> <tr><td>n' dan'</td></tr> </table>	ase leže	d'va b'r	ata rad	ivoi i r	adan'	i umrie	oba u jeda	n' dan'
ase leže										
d'va b'r										
ata rad										
ivoi i r										
adan'										
i umrie										
oba u jeda										
n' dan'										

Prvim retkom će se trebati podrobnije pozabaviti ljudi od struke:

Sl. 35. Prvi redak natpisa
donje strane križa.

Ni slova prvoga retka, osim trećega, nije teško pročitati, ali im je značenje teže odgonetnuti. Budući da se prvi redak nalazi ispred formulacije nadgrobnika "ase leže", vjerojatno je riječ o dataciji ili invokaciji. Ako je invokacija, mogao bi biti neki zaziv Isusu.

Ako je riječ o dataciji, treba reći da se ne uočavaju dovoljno jasne oznake uza slova da bi ih se moralo uzeti kao brojeve, osim možda točke iza **cc** pa i činjenice da je gornja gredica trećega slova povezana s tijelom slova s podosta plićim urezom, što se na fotosu ne vidi. Na fotosu, koga ovdje donosimo, vide se iznad prvoga reda crtice, ali su one, kako se čini u stvarnosti, prije prirodna "fuga" u kamenu nego djelo kovača.

Ako je riječ o dataciji, onda bi prva dva znaka značila: **H** (**Ѡ**) - 8, a **Ѡ** (**ѠСТѢ**) - 5. Stječe se dojam da su ova slova malo odmaknuta od onih koja slijede. Četvrti slovo **Ѡ** (**ѠУКѢ**) kao broj označavalo 400, a peto **Ѡ** (**ѠАКО**) broj 20.³³ Nejasni znak bi, dakle, morao označavati tisućicu.

Na širim hercegovačkim prostorima susrećemo i zapadnu dataciju po Kristovu rođenju i bizantsku po stvaranju svijeta. U zapadnoj varijanti tisuću se pisalo slovom **Ѡ** (**ѠФѠ**)³⁴ i **Ѡ** (**ѠЗѢ**),³⁵ kao zanimljivost ističemo da na natpisima na našem prostoru po zapadnoj varijanti tisućicu se češće piše kao **Ѡ**.³⁶ Na križu iz Podžablja slovo **Ѡ** nalazimo u tekstu više puta i drugačije je od znaka u prvom redu, međutim, kako je već rečeno, veza gornje crte s tijelom slova nije iste dubine pa nije isključeno da nije sastavni dio slova. Treba napomenuti da je, s obzirom na brojeve, postojala i praksa da se posuđuju slova iz glagoljice, crkvene čirilice, grčkoga pa i iz kurzivnoga pisma. U kurzivu nailazimo na slično izvedeno slovo **Ѡ**, ali i **Ѡ** pa i **Ѡ** (**ѠЕМЛѠ**).³⁷ Dva posljednja ne nalazimo u ovom tekstu pa ih ne možemo provjeriti. Slovo **Ѡ** ima brojnu vrijednost 7 a na više spomenika iz šire hercegovačke okolice pred drugim slovima (brojevima) 70 pa i 7000 u tom bi se slučaju radilo o broju 7420. Kad se od toga oduzme 5508, proizašla bi 1912, što nije moguće. Nedosljednosti upotrebe slova kao brojeva stvara i inače znatne poteškoće.³⁸

Do stručnoga istraživanja, za sada nam se čini da bi, ako je riječ o dataciji, najbliže pravilima bilo čitanje: 8. 5. 1420.

Natpis na gornjoj strani križa je pod utjecajem atmosferalija mnogo nejasniji, na prvi pogled uočava se svega nekoliko slova. U ovom natpisu, bez boljih pomagala, teško je pročitati četvrti znak u prvom a nisu posve jasna ni sva slova u četvrtom retku:

---

³³ I. BERČIĆ, prema J. HAMM, *Staroslavenska čitanka*, str. 4 i J. HAMM, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb, 1970., str. 22 i 150-152.

³⁴ Tim slovom je napisana tisućica na ploči u župnoj crkvi u Ravnom. M. VEGO, "Novi i revidirani čirilski natpisi", *GZM*, Sarajevo, 1962. prema knjizi *Iz istorije*, str. 211.

³⁵ BERČIĆ, *nav. dj.*, prema HAMM, *Staroslavenska čitanka*, str. 4.

³⁶ Npr. natpis u Policama kod Trebinja i Rataj u Miljevini kod Foče. VEGO, *Zbornik natpisa*, III, str. 11 i 53. Isti autor, *Iz istorije...*, str. 240.

³⁷ Vidi u raznim enciklopedijskim izdanjima pod pojmom bosančica i čirilica.

³⁸ Usp. npr. praksi koju upotrebljava Vego pri čitanju natpisa s našega šireg područja: *Zbornik natpisa*, II, str. 9, 12, 14, 58; III, str. 11, 28, 30, 53, 54; te *Iz istorije*, str. 170, 178, 180, 211, 218, 240, 247, 259, 271. Nedosljednost je prisutna i na susjednom dalmatinskom području, usp. B. ZELIĆ BUČAN, *Bosančica ili hrvatska čirilica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 2000., u prilozima.

Sl. 36.
Prijedlog čitanja
natpisa s donje
strane križa.

• • • հ ւ չ (Հ Ռ ° Ո Ւ	“ovo ? su sinovi
մ Կ Ա . Վ Գ Ո Չ Խ Ա . Ծ	miloša vukosa
Հ Ե Ւ Ր Վ Ճ Ւ	lića gradi
(Ւ . Ւ Կ Ւ)	se siče
մ Գ Պ Ւ Գ Վ	matiaš”

Četvrtu bi slovo u prvom redu moglo biti **Ճ** (**ՃԵՐՃ**), ali ne sličit tom slovu u trećem retku. U četvrtom retku drugo slovo bi moglo biti **Ե** (**ԵՐՃ**), ali može biti i ostatak od **Ւ** pa bi se natpis mogao pročitati na više načina. Iz natpisa sigurno ipak proizlazi da su grobnicu gradili³⁹ sinovi Miloša Vukosalića (možda ocu Milošu?) a da tekst “siče”,⁴⁰ tj. ureza, Matiaš. Upada u oči slovo **Օ** koje je izrazito malo, ali ga takvoga susrećemo i drugdje, npr na natpisu u Svitavi.⁴¹ Gornjem natpisu klesar je pružio manje pažnje i pisan je sitnjim slovima pa bi mogao biti napisan i prije. Tako bi Radivoj i Radan iz natpisa s donje strane križa mogli biti spomenuti sinovi Miloševi koji su grobnicu sagradili pa onda i oni u nju ukopani? Natpisu s donje strane klesar je posvetio više pažnje i poviše njega izveo ukras koji se na fotosu dobro vidi pa ga ne treba opisivati.

Zanimljiv je, svakako, i spomen Matijaša koji “siče” slova na ovaj križ. Otkrivamo ime još jednoga “kovača” i klesara slova. Njegov natpis svjedoči da se još u njegovo vrijeme u Zažablju govorilo ikavski.

Uza sve nedorečenosti dobili smo ipak iz ova dva natpisa nekoliko dragocjenih podataka. Prije svega potvrdu već poznatoga razvoja nazivlja plemičkoga roda Nikolić - Vukoslavić (Vukosalić, Vukosaljić, Vukosavić)

- Matić. U spisima Državnog arhiva u Dubrovniku spominje se 1432. god. “blizu Žabe” Radoje brat Grgura Nikolića, zatim iste godine Vuk Radosalić iz Graca čovjek Radoja Vukosalića koji se spominje još i 1445. i 1446. god.,⁴² što govori da se za Nikoliće pod Žabom ubrzo ustalio kao

³⁹ “Gradi” susrećemo i u natpisu u Ravnom: **ГՐԱԴԻ ՅՈՇՍԸՆ ԿԱԾՈԼՃ Ի ԿԱԾՈԼՃ...**

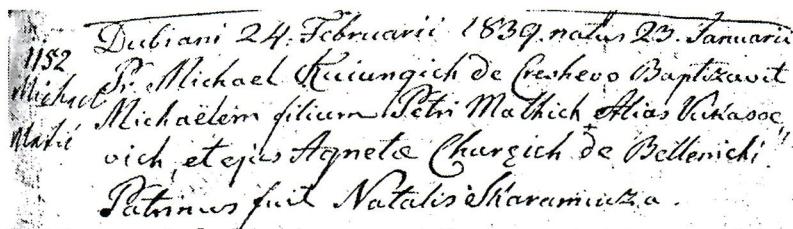
⁴⁰ O procesu urezivanju slova i ulozi u tome onih koji su to radili usp. VEGO, *Iz istorije*, str. 226.

⁴¹ VEGO, *Zbornik natpisa*, svezak I, br. 31, str. 50.

⁴² *Državni arhiv Dubrovnik* (DAD), *Lam. de foris* 9. fol. 20' i 25, te 5. fol. 124 pa 19, fol. 112, zatim. *Cons. rog.* 9 fol. 219. N. LONZA i Z. ŠUNDRICA, *Odluke dubrovačkih vijeća 1390-1392*, HAZU, Zagreb - Dubrovnik, 2005., str. 250 i 356. Usp. i M. DINIĆ, *Humsko-trebinjska vlastela*, Beograd, 1967., str.14-15, bilješka 565-567.

glavni oblik Vukosalić,⁴³ iako se i prezime Nikolić na području Graca očuvalo sve do 1694. god.⁴⁴

Radivoj i Radan s natpisa Vukoslavića grobnice u Podžablju u vrijeme spomenutoga nadnevka, ako on doista označava spomenutu godinu, mogli su "umrijeti u jedan dan" (poginuti?), jer je upravo bio u tijeku vrhunac dinastičkoga sukoba bosanskih kraljeva Stjepana Ostojića i Tvrtka II. pri čemu je Sandalj Hranić podupirao Tvrtka te uz pomoć Turaka širio svoju moć na sve strane uništavajući susjednu vlastelju. Turci su u tim sukobima koncem ožujka 1420. pogubili Petra Pavlovića,⁴⁵ a Grgur Nikolić Vukoslavić u više navrata traži od Dubrovčana azil užoj obitelj i posredovanje u izmirenju sa Sandaljem.⁴⁶

Sl. 37. Matica krštenih župe Ravno svjedoči o prijelazu prezimena Vukoslavić u Matić.

Dolaskom Turaka prilike se korjenito mijenjaju. Grana Nikolića - Vukoslavića održala se u Dubljanima gdje se vidi nastanak novih prezimena ovoga roda: Mihajlovići, Čojići i osobito Matić.⁴⁷

Broćanac ni Podžablje u prvom turskom popisu 1475.-1477. god. ne spominju se dok se spominje većina okolnih sela.⁴⁸ Vukoslaviće u Podžablju

⁴³ Vukoslav je poginuo u Stonu 1403. god. a njegov sin Grgur već se zove i Vukosalić.

⁴⁴ God. 1694. Mlečani su na području između Graca, Hotnja, Dubravice i Žive dijelili posjede novim vlasnicima, među razvlaštenim starim vlasnicima navodi se i Kostantin Nikolić. *Državni arhiv Zadar (DAZ), Gen. prov. Dolfin*, lib. III, f. 224, 28. lipnja 1694.

⁴⁵ P. Živković, *Tvrko II Tvrković, Bosna u prvoj polovici XV stoljeća*, Sarajevo, 1981., str. 78-79.

⁴⁶ DINIĆ, *nav. dj.*, str. 9-10. Usp. i *Napretkova Pobjijest BiH*, I, Sarajevo, 1942. i reprint iz 1991., str. 453-460.

⁴⁷ I. PULJIĆ, "Iz prošlosti dubljanskog hrvatskog pučanstva", *Humski zbornik*, X, *Dubljanji*, Ravno, 2006., str. 96-106.

⁴⁸ A. S. ALIČIĆ, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985.

ne susrećemo u nama poznatoj građi nakon pada pod Turke.⁴⁹ Inače u selima Zažablja i dalje žive katolici kroz čitavo 16. st., kako nam svjedoče dokumenti iz 1589.-1599. god., u kojima se 1589. god. izričito spominje Broćanac.⁵⁰ Isto je bilo i u 17. st.⁵¹ Među potpisnicima skupštine u Ravnom 1604. god. glavara "svega Popova i svega Zažabia" nalazimo i dva Nikolića, ali ne piše otkud su.⁵² U blizini Broćanca živjeli su Šimraci.⁵³

Međutim, od 1668. god. dubrovačke vijesti govore o štetama koje im nanose ljudi harambaše Nikole Nonkovića i Hasana Matića koji su očito iz Zažablja, te dalje na istoku i Draško Matić.⁵⁴ Ovo govori da je možda grana Matića ovdje od koje je Hasan prešao na islam.⁵⁵ Do Morejskoga rata žive u Broćancu Vukdragovići čije su zemljiste Mlečani dali upravo Nonkovićima.⁵⁶ Naprotiv Vukoslavići u Dubljanima su zatražili i dobili zaštitu cara Leopolda, a kasnije su im Mlečani dodijelili nova zemljista.⁵⁷

Iz povijesnih okolnosti dalo bi se zaključiti da spomenuta grobnica u Podžablju potječe iz vremena kada tamo doista nalazimo Vukoslaviće, tj. iz razdoblja prije pada pod Turke. Međutim, u mletačkim dokumentima o uskocima spominje se 1684. i 1701. god. baš Radan Matić,⁵⁸ što pogoduje spomenutoj tradiciji o dvojici uskoka, ali ne odviše uvjerljivo.

⁴⁹ Samo se u *Maticvi krštenih župe Lisac*, I, spominje kao kuma 1646. "Margarita Vukosaglia di Moscevici", str. 22v, br. 262.

⁵⁰ S. KRASIĆ, "Izvještaj iz 1589. godine, splitski dominikanac fr. Daniel piše papi Sikstu V. o prilikama u kojima su živjeli katolici u istočnoj Hercegovini", *Mostariensia*, 9/1998., str. 113.

⁵¹ Usp. *Humski zbornik*, I, str. 69-71 s literaturom u bilješkama.

⁵² D. MANDIĆ, *Acta franciscana Hercegovinae...*, Mostar, 1934., str. 49.

⁵³ *Humski zbornik*, I, str. 56.

⁵⁴ R. SAMARDŽIĆ, *Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa 1667. g.*, Beograd, 1960., str. 310, 381, 396, 425, 428, 442, 444. Usp. i V. MIOVIĆ-PERIĆ, *Na razmeđu, osmansko dubrovačka granica (1667.-1806.)*, Dubrovnik, 1997., str. 184 bilješke 483, 187-188 i 205.

⁵⁵ U Vukovu klancu postoji Matića Glavica. *Humski zbirnik*, I, str. 55.

⁵⁶ B. HRABAK, "Zemljische parcele feudalaca i muslimanskih seljaka u Popovu, Zažablju i Trebinju početkom Morejskoga rata", *Tribunia*, 9, Trebinje, 1985., str. 33.

⁵⁷ M. SIVRIĆ, "Crtice iz starije prošlosti sela Dubljan u Popovu", *Humski zbornik*, X, str. 86-93. te str. 103. PULJIĆ, *Humski zbornik*, I, str. 103 i HRABAK, *nav. dj.*, str. 37.

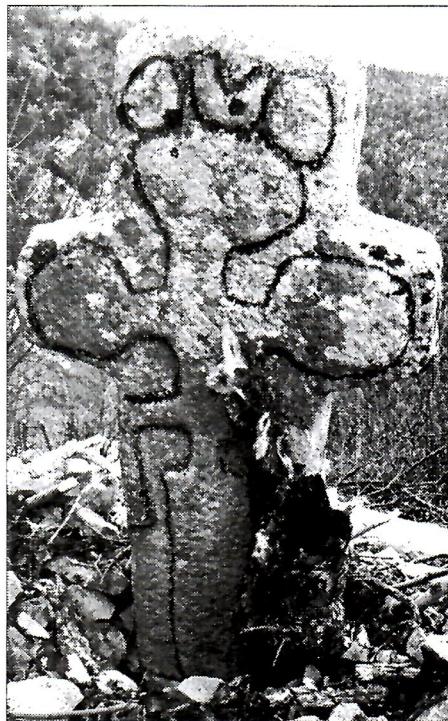
⁵⁸ B. DESNICA, *Istorijska kotarskih uskoka*, I, Beograd, 1950., str. 355. i II, Beograd, 1951., str. 363.

Radetići

Selo Radetići nalazi se na putnom pravcu, danas asfaltiranom, iz Graca preko Hotnja i Žukovica prema Drijenu i Trnovici na istok.⁵⁹ Ova nekropola je također ostala nepoznata javnosti, ponajviše zbog zabačenosti

Sl. 38. *Radetići, istočna križa.*

Sl. 39. *Radetići, zapadna strana križa.*

i malenosti sela. Uz veći broj grobova na koje su mještani nailazili pri obrađivanju svojih njiva, sačuvana je jedna ploča te grobnica s pločom i križem kao i još nešto kamenja koje bi mogli biti ostaci različitih nadgrobnika. Osobito je dobro očuvana grobnica, iako je nekada sa strane probijena pa se vide ostaci kostiju. Nije isključeno da su ovdje mještani ubacivali i kosti koje su izoravali iz susjednih njiva prilikom čega su nailazili i križeve. Ploča je razmjera oko 184 x 115 x 25 cm, oko nje je obzidan podest širine oko 90 cm. Pred njom na zapadnoj strani

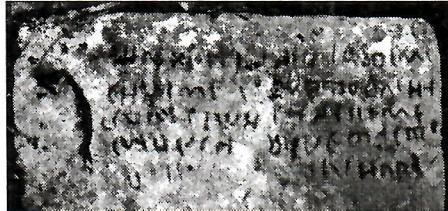
⁵⁹ Na groblje, ploče i natpis upozorili su djelatnik Županijskog zavoda za zaštitu spomenika iz Mostara Stanislav Vukorep i Neumljanin Slavko Katić.

stoji križ ukrašen vrlo lijepim ukrasnim križem s obadvije strane. Sam križ je visok 140 cm (nad zemljom), širok 35 cm s prečnom gredom od 67 cm.

Sl. 40.
*Radetići, grobnica
s ukrašenim
križem s obje
strane i pločom
na kojoj se
uočava teško
čitljiv natpis.*

Na ploči se jasno uočava natpis u pet redova. Dio slova je prepoznatljiv kao tipično pismo ostalih stećaka, ali je natpis kao cjelina teško oštećen loženjem vatre čime je gornji dio ploče jednim dijelom poskočio pa se danas teško može razaznati što je učinila "kovačeva" ruka, što vatra, a što je prirodni urez u kamenom bloku od kojega je ploča isklesana. Pojedini dijelovi natpisa dopuštaju čitanje "**ACEΛΕΞ...**", "**NA KOME**", "...**CHVE**" što daje nadu da će se otkriti ime još jednoga kovača, a isto tako točka ispred "**A**" i godina. Bila bi velika dragocjenost otkriti u natpisu spomen poznatoga roda Radetića po kojima selo nosi ime.⁶⁰

Sl. 41. *Pokušaj označavanja
slova u natpisu.*

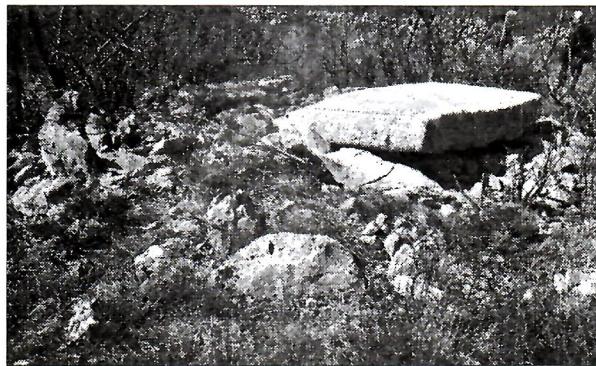

Sl. 42. *Radetići, druga ploča
u vinogradu u grudini.*

⁶⁰ M. SIVRIĆ, "Srednjovjekovna župa Luka", *Srednjovjekovne humske župe*, Mostar, 1999., str. 100 i 102 i *Humski zbornik*, II, str. 214. Đ. Tošić, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Sarajevo, 1987., str. 31, 216, 230, 232, 250, 266.

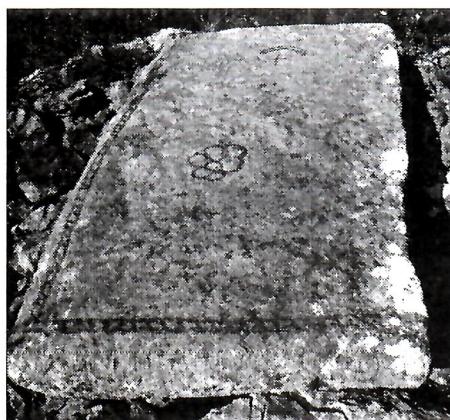
Zabrdje (Podruštica, Gustinova ograda)

Na području Podruštice u Zabrdju u Gustinovoj ogradi koja pripada Zelenikovcu svega pola kilometra do granice kod Trnovice nalazi se zanimljiva omanja nekropola. Budući da se područje nalazi u gradačkoj vali, a Zelenikovac s drugu stranu brda, nekropolu obrađujemo radije u sklopu gradačkoga područja.

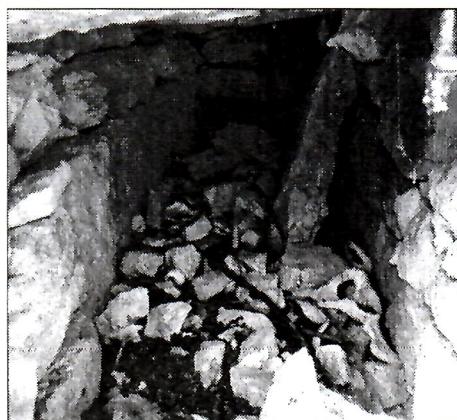

Sl. 43.
*Podruštica, Zabrdje,
Gustinova ograda.
Omanja nekropola u
Gustinovoj ogradi.*

Nekropola je na plitkoj grudini koja bi lako mogla biti omanja prethistorijska gomila s koje je kamen ugrađen u okolne međe. U grudini se jasno uočavaju bar dva groba, jedan omeđen okomitim pločama i kod nogu i kod uzglavlja pokojnika, a drugi je zanimljiva grobnica na koju je postavljena monumentalni stećak graničnoga oblika ploča ili sanduka. Dimenzije stećka su: 230 x 135 x 30 cm, a prema pričanju starijih osoba, ukrase na njoj izlizala je stoka kojoj su ovdje pastiri davali sol. S južne

Sl. 44. *Ploča nad grobnicom.*

Sl. 45. *Unutrašnjost grobnice.*

istočne i zapadne strane vidi se bordura uže a na samoj ploči jedva se uočavaju križ, polumjesec i rozeta. Do ovoga lokaliteta osobito je teško doći, treba teškim kamenjarom i gusišem prijeći dugi put u trajanju od umalo puna dva sata⁶¹ pa je ovdje registriramo i s više fotografija.

Nedovršeni nadgrobni spomenici

Tragovi kamenoloma stećaka dobro su uočljivi na više mjesta, u blizini svih nekropola. Osobito su vidljivi na Brestici, u Vraćnjevu Selu, Zečunu i na više mjesta u Gracu.

Očuvano je priličan broj neuspjelih primjeraka raznih oblika. Osobito se ističu oveće obrađivane gromade na Kiševu, pod vrhom Glimča u Gracu i dr. Svakako je najzanimljiviji od svih pokušaj izrade križa velikih dimenzija u podnožju Glimča u Gracu, nekoliko stotina metara od crkve sv. Ane. Jasno se dade zaključiti da je klesar imao namjeru isklesati križ većih dimenzija. Na gromadi se uočavaju predradnje, crta kojom je obilježio križ. Vrh križa je, kako izgleda trebao biti antropomorfan ili bar polukružan. Donji dio križa koji se odcijepio tijekom izrade nije očuvan. Preostali dio križa još uvijek je impozantnih dimenzija: dužina ostatka kamenoga bloka je 235 cm, širina poprečne grede 150 cm a njezina debljina 48 cm. Debljina uspravne grede je 100 cm, a vidi se da je zapravo bila predviđena 60 cm. Nije čudo da tradicija pripisuje ovaj križ izradi dvojnika monumentalnom križu pred crkvom za drugoga brata, čije se dimenzije poprilično poklapaju.

Sl. 46. *Gornji dio neuspjelog križa velikih dimenzija pod Glimčem u Gracu.*

Zaključak

Stećcima i srednjovjekovnim natpisima posvećena je iznimno velika pažnja u našoj historiografiji. Uza sve to još uvijek se nađe na dragocjene nove nalaze. Tako je na neumskom području protekle godine registrirano

⁶¹ Vođa puta je bio Slavko Katić iz Neuma, porijeklom s Hotnja, a nekropolu je uz autora pohodio i gradački župnik don Ante Đerek 9. ožujka 2007.

postojanje ne samo dosad nepoznatih i slabo poznatih stećaka samaca nego čak i pravih nekropola od kojih neke sadrže i do 20 nadgrobnika.

Osobitu dragocjenost predstavlja otkriće novih natpisa od kojih dva nije teško pročitati, a neki su dosta oštećeni te se za sada uočavaju tek poneka riječ ili nekoliko slova, čemu će svakako trebati posvetiti pažnje jer bi na vidjelo mogle izaći vrijedni podaci na povijesnu znanost. Natpisi sadrže vrijedne podatke o plemstvu Nikolićima, a donose i ime dosad nepoznatoga klesara Matijaša u Podžablju.

I dosad poznate nekropole veoma su ugrožene a osobito ovdje spomenute nove kao i stećci samci pa ovaj rad želi potaknuti prije svega na njihovu dostatnu zaštitu, a onda svakako i na proučavanje.

Ivica PULJIĆ

UNBEKANNTES UND WENIG BEKANNTES NEKROPOLEN, GRABSTEINE UND INSCHRIFTEN IM RAUM NEUM

Zusammenfassung

In der näheren Umgebung von Neum gibt es mehrere Nekropolen und einzelne mittelalterliche Grabsteine. Manche davon sind in den Editionen für Registrierung und Katalogisierung von Kulturdenkmälern nicht zu finden. Besonderen Wert haben einige neue der Öffentlichkeit unbekannte Inschriften, die in den veröffentlichten Sammlungen unserer mittelalterlichen Inschriften auch nicht zu finden sind.

Schlüsselwörter: Grabsteine, Nekropolen, kroatische kyrillische Inschriften, bosnische Schrift, Neum, Brestica, Dračevice, Vranjevo Selo, Moševići, Dobrovo, Gradac, Drijen, Radetići, Podžablje, Nikolići, Vukoslavići.